

ΚΡΙΣΗ ΘΕΩΡΙΑΣ ΚΑΙ ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ: ΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΣΕ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ ΠΕΡΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Διονύσης Γράβαρης

Με την εισήγηση αυτή επιχειρείται αφενός η ανίχνευση ορισμένων συμπτωμάτων «κρίσης θεωρίας» σε σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις του κοινωνικού κράτους κι αφετέρου η ανάδειξη στοιχείων «κριτικής» προς αυτές τις προσεγγίσεις. Σε αυτό το πλαίσιο, η κρίση του κοινωνικού κράτους έχει την έννοια της «αποσύνδεσης» του «πλαισίου συναίνεσης» της κρατικής παρέμβασης στην οικονομία (λόγοι νομιμοποίησης των κρατικών λειτουργιών) από τις ίδιες τις «ανάγκες-απαιτήσεις» της κοινωνικο-οικονομικής αναπαραγωγής. Μάλιστα, αυτή η «αποσύνδεση» αποτελεί και τον «ορίζοντα» της προβληματικής των σύγχρονων θεωριών περί κοινωνικού κράτους. Εάν η «αποσύνδεση» αυτή γίνει κατανοητή ως συγκεκριμένη μορφή ιστορικής ύπαρξης της κρίσης του κοινωνικού κράτους, τότε είναι δυνατόν να υποστηριχθεί ότι η κρίση του κοινωνικού κράτους φέρνει στην επιφάνεια θεμελιώδη χαρακτηριστικά της όψιμης καπιταλιστικής κοινωνίας με τη μορφή της διάστασης ανάμεσα σε δύο στοιχεία: ενός εξατομικευτικού, σύμφωνα με το οποίο ένα μέρος των αποφάσεων που αφορούν την οικονομική αναπαραγωγή της κοινωνίας λαμβάνεται από μεμονωμένα άτομα-ιδιώτες σύμφωνα με κριτήρια κατά το ατομικό συμφέρον, κι ενός «γενικού» στοιχείου, το οποίο σχετικοποιεί το πρώτο, και σύμφωνα με το οποίο ένα άλλο μέρος αντίστοιχων αποφάσεων λαμβάνονται από το κράτος σύμφωνα με κριτήρια κατά το συλλογικό συμφέρον. Οι σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις στο κοινωνικό κράτος μελετούν αυτές τις δύο «διστάμενες λογικές» ξεχωριστά και κατανοούν την κρίση του κοινωνικού κράτους κατ' εξοχήν ως κρίση νομιμοποίησης, αποδοχής, με άλλα λόγια, της παρέμβασης του κράτους στην οικονομία από τους μεμονωμένους δρώντες. Με την έννοια αυτή, δεν προσανατολίζεται προς τη μελέτη της σχέσης των δύο στοιχείων με την ένταξή τους στην ευρύτερη «λογική» του καταμερισμού της εργασίας, του οποίου ιστορικά αναγκαίες μορφές είναι τόσο το στοιχείο της εξατομικευσης (ατομική ιδιοκτησία) όσο και το στοιχείο της συλλογικότητας (σχετικοποίηση της ατομικής ιδιοκτησίας).

Η αυτοκατανόηση των θεωριών του κοινωνικού κράτους ως κατ' ουσία θεωριών νομιμοποίησης γίνεται την ίδια στιγμή που η ίδια η κοινωνική θεωρία έχει χάσει την εσωτερική της νομιμοποιητική ισχύ. Η κρίση θεωρίας, η οποία εκδηλώνεται με την επικράτηση ενός σχετικιστικού «παραδείγματος» στο χώρο των κοινωνικών επιστημών, είναι αποτέλεσμα δύο, συχνά συμπληρωματικών διαδικασιών, οι οποίες, με τη σειρά τους, αποκρυσταλλώνονται ως χαρακτηριστικά αυτού του «κυρίαρχου παραδείγματος»: από τη σκοπιά του αντικειμένου των κοινωνικών επιστημών αντιστοιχεί με την άκριτη αποδοχή της «λογικής» της εξειδίκευσης και του κατακερματισμού του γνωστικού αντικειμένου· από τη σκοπιά της μεθόδου και των αφετηριακών προϋποθέσεων της κοινωνικής θεωρίας αντιστοιχεί με την «αποσυσχέτιση» των ερευνητικών αποτελεσμάτων από το ζήτημα της θε-

μελίωσης ενός δεσμευτικού πλαισίου αξιολόγησης τόσο του γνωστικού αντικειμένου όσο και του εννοιακού πλαισίου περιγραφής του τελευταίου¹.

Στις επόμενες παραγράφους τα συμπτώματα της «κρίσης θεωρίας» στις σύγχρονες προσεγγίσεις του κοινωνικού κράτους θα συζητηθούν με αναφορά στα ακόλουθα ζητήματα: 1) την αντίληψη περί κρίσης του κοινωνικού κράτους ως κρίσης νομιμοποίησης, 2) την προϊούσα έννοια περί κοινωνικού κράτους, και 3) το ζήτημα του χαρακτήρα και του status του εννοιακού πλαισίου εν όψει της κρίσης του κοινωνικού κράτους· παράλληλα, θα γίνει προσπάθεια να εντοπισθούν τα στοιχεία εκείνα τα οποία θέτουν εκ νέου το πρόβλημα της κριτικής κατανόησης του γνωστικού αντικειμένου, δηλαδή του κοινωνικού κράτους και της κρίσης του.

1. Η Κρίση του Κοινωνικού Κράτους ως Κρίση Νομιμοποίησης

Τόσο οι σύγχρονες θεωρίες περί κοινωνικού κράτους όσο και οι ειδικότερες προσεγγίσεις που έχουν ως θέμα τους την κοινωνική του λειτουργία (welfare theories) προϋποθέτουν, άλλοτε σιωπηρά άλλοτε ρητά, κατά την ανάπτυξη των επιχειρημάτων τους μία συγκεκριμένη περιοδολόγηση της εξέλιξης του κοινωνικού κράτους, η οποία σε γενικές γραμμές περιλαμβάνει δύο κύριες φάσεις. Η πρώτη που ξεκινά από τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια κι εξαντλείται είτε με το τέλος της δεκαετίας του '60 είτε με τα μέσα της δεκαετίας του '70 κατανοείται ως περίοδος ενίσχυσης της βασικής συναίνεσης προς το κοινωνικό κράτος και την παρεμβατική του λειτουργία· η δεύτερη, που καταλήγει στις μέρες μας, κατανοείται αντίθετα ως περίοδος υποχώρησης αυτής της βασικής συναίνεσης κι απώλειας της νομιμοποίησης του κοινωνικού κράτους (R. Mishra, 1984, κεφ. I). Αφαιρώντας από τα δομικά στοιχεία αυτής της παρέμβασης, οι προσεγγίσεις αυτές εστιάζουν το γνωστικό τοῦς ενδιαφέρον είτε στη μορφή αυτής της συναίνεσης είτε στους λόγους, ένεκα των οποίων τα επιμέρους άτομα και οι κοινωνικές ομάδες αποδέχονται την παρέμβαση του κοινωνικού κράτους, προκειμένου να εντοπίσουν αντίστοιχους λόγους ένεκα των οποίων αυτή η αποδοχή αποσύρεται κατά την περίοδο της κρίσης· είναι επίσης χαρακτηριστικό ότι οι λόγοι αυτοί δεν προκύπτουν ως εμπειρικά πορίσματα αλλά σχεδόν πάντοτε ανάγονται σε «ιδεολογικές χρήσεις» θεωρητικών κατασκευών και συσχετίζονται προς αντίστοιχες ιδεολογικές τοποθετήσεις έναντι του κοινωνικού κράτους, όπως αυτές έχουν ιστορικά εμφανισθεί. Με την έννοια αυτή η θεωρία περιορίζεται σε κοινωνιολογία της γνώσης. Ως προς τη σύνδεσή τους με τη μορφή της συναίνεσης έναντι του κοινωνικού κράτους, οι λόγοι αυτοί εξετάζονται από δύο, όχι κατ' ανάγκη αλληλοαποκλειόμενες, σκοπιές: τη θετική και την αρνητική. Ως προς τη θετική τους σκοπιά, οι λόγοι υπέρ της συναίνεσης συνδέονται με τη δυνατότητα (προϊόν της οικονομικής μεγέθυνσης) επίτευξης μιας κατά Pareto άριστης κατάστασης ισορροπίας, στην οποία ενώ διατηρείται η θέση όσων «πλεονεκτούν» (better-offs), η αύξηση των κρατικών δαπανών

1. Κ. Ψυχopaίδης, 1989, σελ. 1-2, στο οποίο η κρίση της κοινωνικής θεωρίας ορίζεται ως «παραγνώριση της εσωτερικής σχεσιακής φύσης του κοινωνικού αντικειμένου κι ως διάρρηξη ενιαίων εννοιακών πλαισίων καθώς κι ως επιδίωξη να αποκατασταθεί εκ των υστέρων μια εξωτερική σχέση μεταξύ τους», επίσης: «η ιστορική εξέλιξη των αστικών κοινωνιών μπορεί να ανακατασκευασθεί από τη σκοπιά της συγκρότησης της κοινωνικής θεωρίας ως ιστορία της σχετικοποίησης της δεσμευτικής αξίωσης που η κοινωνική θεωρία προβάλλει».

για κοινωνικές πολιτικές βελτιώνει παράλληλα τη θέση όσων «μειονεκτούν» (worse-offs). Αυτή η γενικότητα της «λογικής» (rationale) της βασικής συναίνεσης, σύμφωνα με την οποία οποιοσδήποτε είναι δυνατό να αποδεχθεί την παρεμβατική λειτουργία του κοινωνικού κράτους, στηρίζεται, σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, στο «ευνοϊκό οικονομικό περιβάλλον», στη διαδικασία δηλαδή της οικονομικής μεγέθυνσης (R. Plant, σελ.1, στο Ph. Bean-J. Ferris-D. Whynes eds, 1985). Από την άλλη μεριά κι ως προς την αρνητική τους σκοπιά οι λόγοι υπέρ της συναίνεσης συνδέονται με τη δυνατότητα κατανόησης του μεταπολεμικού κοινωνικού κράτους και της παρέμβασής του ειδικότερα ως «αποζημίωσης» (compensation) για τις διάφορες μορφές «αποτυχίας της αγοράς»· εν όψει αυτών των αποτυχιών συνειδητοποιείται ότι η αγορά από μόνη της δεν είναι σε θέση να δώσει λύσεις αποδοτικές και κοινωνικά αποδεκτές, οπότε κρίνεται απαραίτητη η κρατική παρέμβαση (D. Whynes σελ. 99, στο Ph. Bean-J. Ferris-D. Whynes (eds), 1985). Ο αρνητικός χαρακτήρας της συναίνεσης συνίσταται σε αυτή την περίπτωση στο ότι το κοινωνικό κράτος δεν γίνεται αποδεκτό επειδή η ίδια η παρέμβασή του κρίνεται θετική, αλλά επειδή μέσω της παρέμβασης είναι δυνατή η αποτροπή ανεπιθύμητων συνεπειών. Αξίζει να σημειωθεί ότι και στις δύο προαναφερθείσες περιπτώσεις η βασική συναίνεση προς το κοινωνικό κράτος κατανοείται ως προς τη μορφή της. ενώ η σύνδεσή της με το περιεχόμενο των κρατικών πολιτικών επιχειρείται εμμέσως: στην πρώτη περίπτωση με την εισαγωγή της έννοιας της οικονομικής μεγέθυνσης και στη δεύτερη με την εισαγωγή της έννοιας της αποτυχίας της αγοράς· μάλιστα, οι δύο αυτές έννοιες περιγράφονται ως λειτουργικές προϋποθέσεις για την ύπαρξη της συναίνεσης. Με την έννοια αυτή είναι δυνατόν να διαπιστωθεί ότι η έννοια της συναίνεσης αποσυνδέεται από τις προϋποθέσεις της κοινωνικής αναπαραγωγής, οι οποίες κατανοούμενες υπό τους ιδεολογικούς όρους της οικονομικής μεγέθυνσης και της αποτυχίας της αγοράς, κατασκευάζονται ως έννοιες εξωτερικές προς αυτήν της συναίνεσης. Αυτή η αποσύνδεση της ιστορικής «κίνησης» των κοινωνικο-οικονομικών σχέσεων από το αξιακό πλαίσιο στο οποίο στηρίζεται η αποδοχή του κοινωνικού κράτους έχει δύο ειδών συνέπειες για την περαιτέρω κατανόηση της κρίσης του κοινωνικού κράτους ως κρίσης νομιμοποίησης. Πρώτον, ως προς την περιγραφή του θεμελιώδους περιεχομένου των πολιτικών του κοινωνικού κράτους, το οποίο με τη σειρά του αποτελεί το υπόβαθρο της νομιμοποίησης, συνεπάγεται το χωρισμό του σε δύο κύριες συνιστώσες: την οικονομική, η οποία ισοδυναμεί με οικονομικές πολιτικές κεύσιναν τύπου, και την καθαρά κοινωνική, η οποία ισοδυναμεί με την κατοχύρωση «κοινωνικών δικαιωμάτων» (R. Mishra, 1984, σελ.6-9, όπου η δεύτερη συνιστώσα περιγράφεται με βάση την αναφορά του Beveridge). Η χωριστή εξέταση αυτών των δύο συνιστωσών δικαιολογείται από τις διάφορες θεωρητικές προσεγγίσεις με βάση το ότι η ίδια η δυνατότητα συνδυασμού τους ευρίσκεται έξω από τις συνιστώσες καθαυτές, στη λογική, δηλαδή της συμπληρωματικότητάς τους ως στοιχείων κρατικής παρέμβασης προς την οικονομία της αγοράς και τη δεδομένη (καπιταλιστική) δομή των κοινωνικών σχέσεων. Ειδικότερα σε σχέση με αυτήν τη θέση έχει υπογραφμισθεί ότι τόσο ο Keynes όσο κι ο Beveridge έχουν ως κοινή αφετηρία την ιδέα ότι το κράτος είναι ανεξάρτητο από τη σύγκρουση των συμφερόντων στη σφαίρα της οικονομίας (ιδέα του κράτους ως «συνισταμένης αναρχούμενων συμφερόντων»)· επομένως, είναι δυνατός ο εντοπισμός ενός «ιδεαλιστικού» στοιχείου στη σκέψη τους, το οποίο συνίσταται στο χωρισμό της πολιτικής από τις οικονομικές σχέσεις, πράγμα που χρησιμεύει ως βάση για ορθολογική «αναμόρφωση» (reform) του οικονομικού από το πολιτικό (P. Taylor Gooby-J. Dale, 1981). Η καταγγελία αυτή του χωρισμού του οικονομικού από το πολιτικό στοιχείο ως «ιδεαλιστικής πλά-

νης», μολονότι αναδεικνύει το ριζοσπαστικό χαρακτήρα της κριτικής, παραβλέπει εν τούτοις τη σημασία που έχει αυτός ο χωρισμός σε αστικού τύπου κοινωνίες· παραβλέπει, με άλλα λόγια, ότι ο χωρισμός αυτός ισοδυναμεί με τη μορφή που προσλαμβάνει ο καταμερισμός της εργασίας στις κοινωνίες αυτές. Έτσι, η κριτική αντί να ανατρέψει εντελώς την ορθολογικότητα της κρατικής παρέμβασης καταγγέλοντάς την ως ιδεαλιστική θα έπρεπε να αναδείξει τον ιδεολογικό της χαρακτήρα με αναφορά στην έννοια του καταμερισμού της εργασίας. Προσέτι, η κριτική αυτού του τύπου δεν αντιλαμβάνεται τη «σχετική αξία» των συνιστωσών της κρατικής παρέμβασης του κοινωνικού κράτους· με άλλα λόγια, η ίδια η συμπληρωματικότητά τους προς την οικονομία της αγοράς αντί να κατανοείται λειτουργικά ως εξασφάλιση συνθηκών αναπαραγωγής και συσσώρευσης κεφαλαίου ή ως εξασφάλιση κοινωνικής συνοχής με δεδομένη τη σύγκρουση των κοινωνικών συμφερόντων, θα ήταν δυνατόν να αναδείξει την ίδια τη «λογική» των μεταρρυθμίσεων στις αστικές κοινωνίες με την εισαγωγή «καλών χωρισμών» (κοινωνικά δικαιώματα) στη θέση των προηγούμενων «κακών χωρισμών» (δικαιώματα που ενεργοποιούνται εξατομικευμένα στη σφαίρα της αγοράς)².

Σε αυτή την περίπτωση η κριτική θα «έσωζε» το αξιακό στοιχείο από τη λειτουργιστική του αναγωγή ή ακόμα κι από την αναγωγή του σε ανορθολογικά πλαίσια. Σε αυτό το σημείο γίνεται ευδιάκριτη και η δεύτερη συνέπεια για την κατανόηση της κρίσης του κοινωνικού κράτους ως κρίσης νομιμοποίησης. Με δεδομένη την αδυναμία αξιακής «ανόρθωσης» της θεωρητικής προσέγγισης, η κρίση νομιμοποίησης κατανοείται ως προς τη γένεσή της ως προϊόν μη ηθελημένων και μη αναμενόμενων συνεπειών της ίδιας της κρατικής παρέμβασης· ιδιαίτερα η σκοπιά της νομιμοποίησης γίνεται αντιληπτή ως δυνατότητα να εφοδιασθεί η κοινωνία από το κράτος με κοινωνικές υπηρεσίες με τρόπο αποδοτικό και με έλεγχο του κόστους (R. Mishra, 1977, σελ. 170). Η έλλειψη αυτής της δυνατότητας έχει ως αποτέλεσμα την αδυναμία από μέρους του κοινωνικού κράτους να προσφέρει όσα το ίδιο υπόσχεται ή όσα αναμένουν οι πολίτες· αυτή ακριβώς η αδυναμία ισοδυναμεί με την κρίση νομιμοποίησης (N. Johnson, 1987, σελ. 43). Παρατηρείται, λοιπόν, αφενός ότι η κριτική στους όρους νομιμοποίησης της παρέμβασης του κοινωνικού κράτους αποκτά το χαρακτήρα της «τεχνικής κριτικής» (κριτική ως προς την αποδοτικότητα των μέσων που υιοθετεί προκειμένου να επιτύχει δεδομένους σκοπούς) κι αφετέρου εν όψει της κρίσης νομιμοποίησης—οπότε αυτός ο τύπος κριτικής περιττεύει— η συζήτηση περί των σκοπών της κρατικής παρέμβασης περιορίζεται στην περιγραφή «ιδεολογικών χρήσεων» των εννοιών που πρόκειται να προσδιορίσουν αυτούς τους σκοπούς (N. Johnson, 1987, *ibid*). Σε μία υποθετική περίπτωση, επομένως, κατά την οποία η θεωρία δεσμευότο ως προς τους σκοπούς της παρέμβασης του κοινωνικού κράτους κι εδέχετο ότι οι σκοποί αυτοί είναι η ικανοποίηση όχι των ατομικών προτιμήσεων των μεμονωμένων δρώντων αλλά η ικανοποίηση των αναγκών των πολιτών (η ανάγκη-need-ως αξία δεσμευτική για τη θεωρία), θα έπρεπε να εξετάσει μέσω ποίων παρεμβάσεων είναι δυνατή η επίτευξη αυτών των σκοπών κι ανάλογα να αξιολογήσει τις παρεμβάσεις αυτές. Στην περίπτωση όμως κατά την οποία υπάρχει κρίση νομιμοποίησης η δέσμευση αυτή της θεωρίας τίθεται εν αμφιβόλω, καθώς η σύνδεση μεταξύ της ανάγκης ως αξίας και των στόχων της κοινωνικής πολιτικής δεν είναι πλέον προφανής· και δεδομένου ότι η νομιμο-

2. Για περισσότερα στοιχεία σχετικά με αυτήν τη «λογική» βλέπε K. Marx 1975 (1867), τομ. Ι, κεφ. 8 και K. Ψυχολαίδης, 1988.

ποίηση, σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, έχει πάντοτε ιδεολογικό χαρακτήρα και η σύνδεση αυτή είναι ιδεολογική· κατά συνέπεια, η αυθεντικότητα του νομιμοποιητικού αποτελέσματος συμπίπτει με την κρίση και την αμφισβήτηση του. Στις τελευταίες περιπτώσεις γίνεται εμφανής ο πολιτικός-συγκρουσιακός χαρακτήρας της διαδικασίας μέσω της οποίας επιτυγχάνεται η ρύθμιση των «αναγκών», χαρακτήρας ο οποίος δεν επιτρέπει στη θεωρία να δεσμευθεί ως προς τους στόχους της παρέμβασης του κοινωνικού κράτους· εάν, επομένως, υπάρχει κάποια έννοια περί ορθολογικότητας ως προς την παρέμβαση του κοινωνικού κράτους αυτή είναι δυνατή μόνο ως ορθολογικότητα της απο-νομιμοποίησης. Από αυτού του τύπου τις θεωρητικές κατασκευές, σύμφωνα με τις οποίες η κρίση του κοινωνικού κράτους κατανοείται ως κρίση νομιμοποίησης, παράγεται μια συγκεκριμένη έννοια περί κοινωνικού κράτους. Αυτή, όμως, είναι αντικείμενο της επόμενης ενότητας.

2. Η Προϊούσα Έννοια περί Κοινωνικού Κράτους

Η αποσύνδεση του περιγραφικού από το αξιακό στοιχείο και η θέση του τελευταίου εκτός του γνωστικού πεδίου των θεωρητικών προσεγγίσεων, καθώς επίσης ο περιορισμός της έρευνας στη «δικασία» νομιμοποίησης — απο-νομιμοποίησης του κοινωνικού κράτους ανεξάρτητα από τους όρους συγκρότησης κι αναπαραγωγής ουσιαστών κοινωνικών σχέσεων στις κοινωνίες του όψιμου καπιταλισμού έχει επιπτώσεις και για την ίδια την έννοια του κοινωνικού κράτους, όπως η τελευταία εμφανίζεται σε αυτές τις θεωρητικές προσεγγίσεις. Έτσι, μολονότι γίνεται παραδεκτό ότι η έννοια του κοινωνικού κράτους είναι «σύγχρονη» (σε αντιδιαστολή προς προγενέστερες μορφές κοινωνικών παροχών από μέρους του κράτους, όπως για παράδειγμα οι *Νόμοι για τους Φτωχούς* (*poor laws*) ή η παροχή κοινωνικής ασφάλειας στο γερμανικό κράτος του Bismarck) κι ότι η θεμελίωση αυτής της έννοιας οφείλει να αναφέρεται στις προϋποθέσεις υπό τις οποίες λαμβάνει χώρα η παρέμβαση του κοινωνικού κράτους και παρ' όλο που αναγνωρίζεται ότι το κοινωνικό κράτος είναι κοινό γνώρισμα όλων των καπιταλιστικών κοινωνιών (N. Deakin, 1987, σελ. 12 και N. Johnson, 1987, σελ. 4), κατά την κατασκευή της έννοιας του κοινωνικού κράτους οι προσεγγίσεις αυτές απομακρύνονται από τις παραπάνω παραδοχές κι υπογραμμίζουν την πολυειδεια των κοινωνικών πολιτικών και τις έριδες σε επίπεδο θεωρίας σχετικά με τον πολιτικο-οικονομικό χαρακτήρα του κοινωνικού κράτους. Αυτή η σχετικιστική στροφή του επιχειρήματος δικαιολογείται από τις ίδιες τις θεωρητικές προσεγγίσεις εκ του ότι οι στόχοι των πολιτικών του κοινωνικού κράτους δεν ακολουθούν κατά την ιστορική τους κίνηση μια δεσμευτική «λογική», αλλά αντιθετα αποτελούν ενδεχομενικό προϊόν-έκβαση διαφορετικών αντιπαραθέσεων και ιδεολογικών καταβολών. Με τον τρόπο αυτό, η έμφαση στην πολυειδεια των παρεμβάσεων του κοινωνικού κράτους, μολονότι φαίνεται να εξασφαλίζει στη θεωρία μια «σχετική ουδετερότητα» έναντι του μαχητού χαρακτήρα των στόχων της πολιτικής, στην πραγματικότητα οδηγεί τη θεωρία σε μία θέση από την οποία είναι αδύνατο να κατασκευάσει κριτήρια συγκρισιμότητας των πολυποικίλων μορφών παρέμβασης κι αξιολόγησης των «τυφλών» διαλόγων σε σχέση με τους στόχους αυτής της παρέμβασης. Πιο πρόσφατα (R.E. Goodin, 1988, σελ. IX και 3), η «κανονιστική ισχύς» των παρεμβάσεων του κοινωνικού κράτους εξετάζεται με την ανάλυση των χαρακτηριστικών που διακρίνουν τους προβαλλόμενους «λόγους» υπέρ της κοινωνικής πολιτικής, ανεξάρτητα από το ζήτημα των ιστορικών όρων υπό τους οποίους είναι δυνατή η συγκρότηση κι αναπαραγωγή του ίδιου του κοινωνικού κράτους. Αυτό γίνεται με τη διάκριση α-

νάμεσα σε εμπειρικού χαρακτήρα αίτια (κίνητρα) και σε κανονιστικού χαρακτήρα «λόγους». Με δεδομένη την ενδεχομενικότητα και την ετερογένεια των πρώτων υποστηρίζεται ότι από τη σκοπιά της ιστορικής του συγκρότησης το κοινωνικό κράτος αποτελεί μία πολιτική «κατασκευή» (artefact) και προϊόν ιστορικής επιστρωμάτωσης και πολιτικών συμβιβασμών από τη σκοπιά, επίσης, των όρων αναπαραγωγής του, οι τελευταίοι ανάγονται στην υποστήριξη πολυποίκιλων ομάδων με ετερογενή κίνητρα· συνολικά, το κοινωνικό κράτος αποτελεί αμάλγαμα προγραμμάτων, που δεν συνδέονται μεταξύ τους με μία δεσμευτική «λογική». Παρατηρείται, λοιπόν, ότι ακόμα κι αν η θεωρία επιχειρήσει να «διασώσει» ένα μέρος από τα ουσιώδη χαρακτηριστικά του κοινωνικού κράτους έναντι του σχετικισμού με την αποσύνδεση του κανονιστικού πλαισίου από τη συζήτηση των εμπειρικών-ενδεχομενικών όρων συγκρότησης κι αναπαραγωγής του κοινωνικού κράτους, ακόμα και τότε, προβάλλοντας τον «εγγενή ανορθολογισμό» του εμπειρικού στοιχείου, δέχεται στην πραγματικότητα την αδυναμία της να αυτοκατανοηθεί ως δεσμευτική κανονιστική θεωρία *περί κοινωνικού κράτους*, καθώς η αναλυτική κατασκευή του κανονιστικού πλαισίου δεν εμπεριέχει και τους όρους υπό τους οποίους είναι δυνατή η πρόσληψη του εμπειρικού.

Η προβληματική που αναπτύχθηκε στην ενότητα αυτή παραπέμπει αναπόφευκτα στο ζήτημα που αφορά το χαρακτήρα του εννοιακού πλαισίου των θεωρητικών προσεγγίσεων του κοινωνικού κράτους και της κρίσης του, θεματική που αποτελεί αντικείμενο της επόμενης ενότητας.

3. Ο Χαρακτήρας του Εννοιακού Πλαισίου εν όψει της Κρίσης του Κοινωνικού Κράτους

Η κρίση του κοινωνικού κράτους και η αμφισβήτηση των στόχων της παρέμβασής του οδηγεί τις θεωρητικές προσεγγίσεις στη συνειδητοποίηση του ουσιώδους αξιολογικού χαρακτήρα του εννοιακού τους πλαισίου. Η έννοια της «κοινωνικής ευημερίας» ως αξιολογική στην ουσία της έννοια, δεδομένου ότι αναφέρεται σε έναν επιθυμητό σκοπό ο προσδιορισμός του οποίου απαιτεί τη διατύπωση αξιολογικών κρίσεων, αποτελεί κοινό σημείο αναφοράς όχι μόνο των ειδικών προσεγγίσεων στην κοινωνική ευημερία (social administration studies) αλλά και των κοινωνικών επιστημών γενικότερα, αφού έχει αναγνωρισθεί ο διεπιστημονικός χαρακτήρας αυτών των μελετών (A. Forster, σελ. 1 και 15, στο A. Forster-T. Caslin et. al. 1984). Αυτό σημαίνει ότι εν όψει της κρίσης του κοινωνικού κράτους επανατίθεται το ζήτημα των αξιών στην κοινωνική θεωρία γενικότερα, όπως και το ζήτημα των κριτηρίων αξιολόγησης αυτών των αξιών, ως ζητήματα συστατικά του ίδιου του εννοιακού πλαισίου της κοινωνικής θεωρίας. Έτσι, ενώπιον του αξιολογικού, σε τελική ανάλυση, προσδιορισμού των στόχων και των σκοπών της κρατικής παρέμβασης του κοινωνικού κράτους, και μάλιστα εν όψει της διάρρηξης της βασικής συναίνεσης (κρίση νομιμοποίησης), η οποία επέτρεπε μέχρι τότε τη «δέσμευση» της θεωρίας σε σχέση με τους σκοπούς της κοινωνικής πολιτικής, τίθεται το ζήτημα της δυνατότητας ενός ορθολογικού διαλόγου ανάμεσα στις συγκρουόμενες σκοποθεσίες και αξιολογήσεις, οι οποίες απορρέουν από αντικρουόμενα συμφέροντα, ως πλαισίου «αξιολόγησης των αξιολογήσεων». Σε σχέση με το ζήτημα αυτό η θεωρία προβάλλει ως ουσιώδες το στοιχείο της διαφωνίας και της διαμάχης ως λόγο «αποδέσμευσης» της θεωρίας από την «ορθότητα ή την αξία» των σκοπών της κρατικής παρέμβασης (V. George, σελ. 17, στο Ph. Bean-S. Mcpherson (eds), 1983 και A. Webb, στο ίδιο, σελ. 110-111 και 112). Αυτό το ζήτημα της «πολιτικοποίησης» της κοινωνικής θεωρίας και το συναφές προς αυτό θέμα των «ιδεολογικών χρήσεων» των εννοιών, με αφετηρία τα οποία το γνω-

στικό πεδίο της θεωρίας περιορίζεται στην κατασκευή παραλληλισμών κι αντιστοιχιών ανάμεσα σε κοινωνικο-πολιτικά συμφέροντα και σκοπούς της κρατικής παρέμβασης (V. George, *op. cit.*, σελ. 26-27), παραπέμπει αναπόφευκτα και στο ζήτημα της θεμελίωσης κριτηρίων με βάση τα οποία κατασκευάζεται το ίδιο το εννοιακό πλαίσιο της κοινωνικής θεωρίας. Σε σχέση με τα κριτήρια αυτά η επιχειρηματολογία των σύγχρονων θεωρητικών προσεγγίσεων κινείται προς την κατεύθυνση των λόγων με βάση τους οποίους θεμελιώνεται μια θεωρία κι υποστηρίζει ότι η θεμελίωση αυτών των λόγων απαιτεί τη θέση περαιτέρω λόγων, εισερχόμενη πλέον στον κίνδυνο μιας επ' άπειρον κίνησης σε αναζήτηση αφετηριακών προϋποθέσεων· μάλιστα, με δεδομένο τον αξιολογικό χαρακτήρα κάθε θεωρίας περί κοινωνικού κράτους επισημαίνεται ότι σε τελική ανάλυση οι αφετηριακές προϋποθέσεις αυτών των θεωριών δεν είναι δυνατόν να θεμελιωθούν με την αναφορά τους σε έλλογα κριτήρια (P. Taylor Gooby-J. Dale, 1981 σελ.9). Αντίθετα, η ορθολογική θεμελίωση θα προϋπέθετε αποδοχή ενός κοινού πλαισίου αξιών, πράγμα το οποίο δεν είναι αυτόνοτο σε περιπτώσεις κρίσης νομιμοποίησης· σε αυτές τις περιπτώσεις η προϋπόθεση ενός κοινού πλαισίου αξιών θα ισοδυναμούσε με θετικιστική αποδοχή του κάθε φορά υφιστάμενου αξιακού πλαισίου (*ibid*, σελ.15). Η κριτική αυτή, καταγγέλλοντας τον θετικιστή «αντίπαλο», θέτει το ζήτημα της ορθολογικότητας των κριτηρίων με αναφορά στα οποία η (κοινωνική) θεωρία κατασκευάζει τις έννοιές της, ενώ παράλληλα αναδεικνύει τον αντινομικό χαρακτήρα αυτής της κατασκευής. Σε ένα πρώτο επίπεδο αυτός ο αντινομικός χαρακτήρας υπογραμμίζεται μέσω της διάκρισης ανάμεσα σε εξηγητική (*explanatory*) και κανονιστική (*normative*) θεωρία, διάκριση που θεωρείται θεμελιώδης για την ίδια την κοινωνική θεωρία. Έτσι, ενώ η εξηγητική θεωρία αποσκοπεί στην ανάλυση του τρόπου με τον οποίο προκύπτει μία κατάσταση η οποία απαιτεί πράξη και στην περιγραφή κοινωνικών συστημάτων και διαδικασιών, η ίδια η επιλογή ανάμεσα σε διαφορετικούς τύπους εξηγητικών θεωριών έχει κανονιστικό χαρακτήρα, δεδομένου ότι τα ίδια τα κοινωνικά συστήματα είναι προϊόν του ανθρώπινου πράττειν κι επομένως οι γνωστικές αφετηρίες κάθε εξηγητικής θεωρίας προκειμένου να θεμελιωθούν οφείλουν να αναστοχαστούν πάνω σε αυτόν τον ουσιαδώς ελεύθερο (αυθορμησιακό;) χαρακτήρα του ανθρώπινου πράττειν (*ibid*, σελ. 29-31).

Στην πραγματικότητα με την ανάδειξη του αντινομικού χαρακτήρα των εννοιών στις κοινωνικές επιστήμες, η θεωρία, προκειμένου να θέσει το ζήτημα των κριτηρίων επιλογής ανάμεσα σε «συγκρουόμενες» κι ασύμβατες ως προς τις αφετηριακές τους προϋποθέσεις θεωρητικές προσεγγίσεις, είναι υποχρεωμένη να ασκήσει κριτική προς δύο «μέτωπα». Το πρώτο περιλαμβάνει εκείνο τον τύπο θεωρητικών προσεγγίσεων, οι οποίες αποδέχονται με άκριτο ή θετικιστικό τρόπο ως βάση-θεμέλιο των κρίσεών τους την ύπαρξη μιας συναίνεσης, χωρίς να ανατρέχουν στην εξέταση των όρων υπό τους οποίους η τελευταία είναι δυνατή. Το δεύτερο συνίσταται στο πρόβλημα του σχετικισμού ως προς τις αφετηριακές προϋποθέσεις της ίδιας της εξήγησης. Ωστόσο, και οι δύο «αντίπαλες» κατά τα άλλα θεωρητικές προσεγγίσεις έχουν ως κοινό γνώρισμα την έλλειψη κριτικής θεμελίωσης των αρχικών τους προϋποθέσεων, με αποτέλεσμα να μην είναι δυνατή η διαπίστωση εκείνου του στοιχείου με βάση το οποίο μία προσέγγιση προκρίνεται έναντι μιας άλλης· και στις δύο προσεγγίσεις το κριτήριο επιλογής ανάγεται, σε τελική ανάλυση, σε προσωπική κρίση ή σε «έσχατη» απόφαση του ίδιου του επιστήμονα. Το αδιέξοδο στο οποίο είναι δυνατόν, με τον τρόπο αυτό, να οδηγηθεί η θεωρία ισοδυναμεί με την ενίσχυση του «μετώπου» του σχετικισμού, ο οποίος στην πιο ακραία του εκδοχή υποστηρίζει ότι κατά την ουσία τους όλες οι αξιολογικές κρίσεις είναι ανορ-

θολογικές, πράγμα που με τη σειρά του ισοδυναμεί με τη θετικιστική αναγνώριση-αποδοχή των εκάστοτε επικρατούσων αξιών. Στη θέση αυτής της ακραίας εκδοχής είναι δυνατόν να υποστηριχθεί από το σχετικιστικό επιχείρημα η ιδέα περί των «ουσιωδώς μαχητών εννοιών» στις κοινωνικές επιστήμες (W. B. Gallie 1955/56, σελ. 167-198), σύμφωνα με την οποία η προσήκουσα χρήση αυτών των εννοιών έχει ως συστατικό στοιχείο ατέρμονες διαμάχες (endless disputes) ανάμεσα στους «χρήστες» αυτών των εννοιών. Παρατηρείται, λοιπόν, ότι το πρόβλημα του κριτηρίου κατασκευής εννοιών στις κοινωνικές επιστήμες δεν βρίσκει λύση, η οποία αφενός να αναγνωρίζει τον αντινομικό χαρακτήρα της σχέσης ανάμεσα σε εξηγητική και κανονιστική θεωρία κι αφετέρου να οριοθετεί το διάλογο (ή τη «διαμάχη») σε σχέση με το περιεχόμενό του. Προς αυτή την κατεύθυνση κινείται η επιχειρηματολογία του P. Taylor Gooby, όταν επιχειρεί τη μεταφορά αυτής της αντινομίας στο ίδιο το γνωστικό αντικείμενο (την κοινωνική πραγματικότητα). Ο αντινομικός χαρακτήρας της κοινωνικής πραγματικότητας έγκειται, σύμφωνα με αυτό το επιχείρημα, στο ότι ενώ από τη μια μεριά η πραγματικότητα αυτή βιώνεται από τα επιμέρους μέλη της κοινωνίας ως πλαίσιο περιορισμών, ταυτόχρονα η ανθρώπινη πράξη βιώνεται, από την άλλη μεριά, ως ελεύθερη δραστηριότητα αυτών των μελών. Η αντινομία αυτή, σε επίπεδο κοινωνικής θεωρίας εκδηλώνεται ως αντινομία ανάμεσα σε «ντετερμινιστικές» αφενός και σε «σχετικιστικές» προσεγγίσεις αφετέρου (P. Taylor Gooby-J. Dale 1981, σελ. 138-139).

Με τη «μεταφορά» αυτή γίνεται σαφές ότι η αντινομία που αρχικά είχε τεθεί στο επίπεδο της «μετα-θεωρίας», στην πραγματικότητα «παράγεται» από τη διάσπαση του ίδιου του γνωστικού αντικειμένου: έτσι, η αποσύνδεση των «περιορισμών» από την «ελευθερία» του κοινωνικού πράττειν προϋποθέτει τη διάσπαση του σχεσιακού χαρακτήρα της κοινωνικής πραγματικότητας, με αποτέλεσμα ένα μέρος ουσιωδών κοινωνικών σχέσεων να αντιστοιχείται σε δομικά στοιχεία, στα οποία έχει τονισθεί ο χαρακτήρας τους ως περιορισμών, χωρίς η ιστορική συγκρότηση αυτών των δομικών στοιχείων να περνά στη συζήτηση περί κριτηρίων κατασκευής του εννοιακού πλαισίου· από την άλλη μεριά ένα άλλο μέρος ουσιωδών κοινωνικών σχέσεων «διαλύεται» σε «ελεύθερο» κοινωνικό πράττειν, χωρίς και σε αυτή την περίπτωση η «ελευθερία» αυτή να αναφέρεται σε ουσιώδεις πλευρές της κοινωνικής πραγματικότητας, ώστε να δεσμεύει την ίδια τη θεωρία κατά την ανάπτυξη των εννοιών της. Σχηματικά θα ήταν δυνατό να υποστηριχθεί ότι η «παραγωγή» αυτής της αντινομίας έχει ως προϋπόθεση τη διάρρηξη του ίδιου του γνωστικού αντικειμένου και την αποδοχή της αδυναμίας περιγραφής του ως όλου κοινωνικών σχέσεων (αλλά και «χωρισμών») που κατά την ανάπτυξή τους προσδιορίζονται από τη «λογική» του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας.

Στις παραγράφους που προηγήθηκαν έγινε μια προσπάθεια —με σχηματικό ομολογουμένως τρόπο— να αναδειχθούν ορισμένα «συμπτώματα κρίσης θεωρίας» με κύρια αναφορά σε επιμέρους θεωρητικές προσεγγίσεις του κοινωνικού κράτους εν όψει της σημερινής του κρίσης. Ειδικότερα, επιχειρήθηκε να επισημανθεί ότι η ίδια η πραγματικότητα της κρίσης, υπό την έννοια του βίαιου «χωρισμού» εκείνων των στοιχείων, τα οποία στη σχέση τους εξασφαλίζουν όχι μόνο τη συγκρότηση αλλά και την αναπαραγωγή της κοινωνίας συνολικά, αντανakλάται στις θεωρητικές προσεγγίσεις του κοινωνικού κράτους ως κρίση θεωρίας, υπό την έννοια της αμφισβήτησης κατά κύριο λόγο της δυνατότητας κατασκευής κοινωνικο-θεωρητικών εννοιών με δεσμευτική αναφορά στους όρους ιστορικής συγκρότησης (αλλά και κρίσης) του κοινωνικού κράτους. Όπως έχει ήδη υποστηριχθεί είναι χαρακτηριστικό ότι η αυτο-κατανόηση αυτών των προσεγγίσεων ως «θεωριών νομιμο-

ποίησης» συμβαίνει την ίδια στιγμή κατά την οποία αμφισβητείται η εσωτερική «νομιμοποιητική ισχύς» της ίδιας της κοινωνικής θεωρίας, με αποτέλεσμα την επικράτηση «πλουραλιστικών» ή «σχετικιστικών παραδειγμάτων» στο χώρο των κοινωνικών επιστημών. Τέλος, η «κρίση θεωρίας» αμβλύνει τη δύναμη του κριτικού επιχειρήματος, έτσι όπως το τελευταίο έχει διατυπωθεί σε θεωρίες περί (κοινωνικού) κράτους με μαρξιστικό προσανατολισμό· στις τελευταίες η κριτική εμφανίζεται είτε με λειτουργιστικούς (η κρατική παρέμβαση έχει ως σκοπό την αναπαραγωγή είτε του κεφαλαίου συνολικά είτε μεμονωμένων μερίδων του, όπως για παράδειγμα το μονοπωλιακό κεφάλαιο) είτε με βολонταριστικούς (κοινωνική πολιτική ως αποτέλεσμα ή κατάκτηση της εργατικής τάξης) όρους (I. Gough, 1979, σελ. 11-15).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Deakin N., (1987), *«The Politics of Welfare»*, Methuen, London.
- Forder A., (1984), *«The Social Sciences and Welfare»*, στο Forder A., Caslin, T., et al, *Theories of Welfare*, rkp, London.
- Gallie W.B., «Essentially Contested Concepts» στο *Proceedings of the Aristotelian Society*, vol. 56, 1955/56, σελ. 167-198.
- George V., (1983) «The Aims and Consequences of Social Policy», στο Ph. Bean-S. Mcpherson (eds), *Approaches to Welfare*, rkp, London.
- Goodin R.E., (1988), *«Reasons for Welfare»*, Princeton U.P.
- Johnson N., (1987), *«The Welfare State in Transition»*, Wheatsheaf, Brighton.
- Marx K., (1975), *«Το Κεφάλαιο»*, τομ. Ι, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα.
- Mishra R., (1977), *«Society and Social Policy»*, Machmillan, London.
- Mishra R., (1984), *«The Welfare State in Crisis»*, Macmillan, London.
- Plant R., (1985), «The Very Idea of the Welfare State», στο Ph. Bean-J. Ferris-D. Whynes (eds), *In Defense of Welfare*, Tavistock, London.
- Webb A., (1983), «Policy Making: A case of Intellectual Progress», στο Ph. Bean-S. Mcpherson (eds), *Approaches to Welfare*, rkp London.
- Whynes D., (1985), «Markets and Neo-Liberal Political economy», στο Ph. Bean-J. Ferris-D. Whynes (eds), in *Defense of Welfare*, Tavistock, London.
- Ψυχοπαίδης Κ., (1988), «Φορμαλισμός, Ιστορισμός και δεσμευτικότητα της πολιτικής Πράξης», στο *Μνήμη Σάκη Καράγωργα*, Ινστιτούτο περιφερειακής ανάπτυξης ΠΑΣΠΕ.
- Ψυχοπαίδης Κ., (1989), «Κρίση Θεωρίας στις Σύγχρονες Κοινωνικές Επιστήμες», στον παρόντα τόμο, Αθήνα.
- Gough I., (1979), *«The Political Economy of the Welfare State»*, Macmillan, London.